

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת נצבים וראש השנה, תשע"ב
מספר 984מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

'בג המלך – פת וילך' על מנהג עתיק של קריאת פרשת השבוע במחזור השנתי יוסף עופר

פרשתנו היא מן הפרשיות הקצרות בתורה, ובה ארבעים פסוקים בלבד. היא נקראת תמיד בשבת שלפני ראש השנה, וסימן נתנו לכך בימי הגאונים: "קומו ותקעו" ("קומו" רמז ל"נצבים"). פרשת "וילך", הנקראת בעשרת ימי תשובה, קצרה ממנה, ובה שלושים פסוקים בלבד, ואלו הן שתי הפרשיות הקצרות בתורה. ברוב השנים שתי הפרשיות האלה מחוברות ונקראות בשבת שלפני ראש השנה.

סימן נתנו חכמים בהפרדת שתי הפרשיות האלה: "בג המלך – פת וילך". הסימן המחורז הזה מבוסס על הצירוף "פת-בג המלך" הבא ארבע פעמים בתחילת ספר דניאל (א:ה, ח, יג, טו), וזה פירושו: המלך הוא תשרי, שהוא מלך החודשים, או ראש השנה שהוא מלך, ואומרים בו "המלך הקדוש". אם חל ראש השנה ביום שני או שלישי בשבוע (כלומר באחד מימי ב"ג), מפרידים את פרשת "וילך" מפרשת "נצבים" וקוראים אותן כל אחת בשבת אחרת. בשנים כאלה חלה שבת בימים שבין יום הכיפורים לסוכות, ובה קוראים את פרשת "האזינו". כאשר ראש השנה חל ביום חמישי או בשבת, אין מפרידים בין הפרשיות הללו, ופרשת "האזינו" נקראת בשבת שבין ראש השנה ליום הכיפורים, בעשרת ימי תשובה. כך קוראים בכל שנה ביום שמחת תורה את פרשת "וזאת הברכה" ומסיימים את המחזור השנתי של קריאת התורה.

הסימן "בג המלך פת וילך" מופיע לראשונה בקטע תוספת ל"מחזור ויטרי" בשם רבי יצחק בר' דורבלו (בן המאה השלוש-עשרה):

וכשחל ראש השנה ביום ב' או ביום ג' חולקין "וילך". וסימן "ב"ג מלך פת וילך". אם יבא תשרי שהוא מלך ביום ב"ג, פת וחילק פרשת "וילך", מלשון "פְּתוּת אֶתְּהָ פְּתִים" (ויק' ב:ו). כ"ש (=כך שמעתי) באלמיצא. אני יצחק בר' דורבלו. ת' (=תוספת).¹

הסימן מצוטט גם בדברי בעל הטורים (גרמניה וספרד, 1269-1343) בתחילת פרשת "וילך", בספרו של ר' דוד אבודרהם (סביליה, ספרד, 1340) ובעוד מקומות רבים. יש כתבי יד מאוחרים של המקרא ששילבו את הסימן בתוך הערות המסורה, כגון כתב-יד אוניברסיטת מדריד M1, שנכתב בספרד במאה השלוש-עשרה.

* פרופ' יוסף עופר מרצה במחלקה לתנ"ך.

¹ **מחזור ויטרי**, מהד' הורוויץ, סי' שנ, עמ' 388; מהד' א' גולדשמיט, ירושלים תשס"ד, עמ' תקעח. גולדשמיט (שם במבוא, עמ' 49-51) מעלה את ההשערה שר' יצחק בן דורבלו, שהיה תלמיד תלמידיהם של רבנו תם ור' יצחק מבעלי התוספות, הוא שערך את כתב-יד לונדון 655 של המחזור (שעל פיו נדפסה מהד' הורוויץ). לפני המשפט שצוטט לעיל נכתב: "וזה השיב רבינו ניסים בשם רב סעדיה גאון". נראה שכותרת זו נוגעת רק לחלוקת פרשת "נצבים" לשתיים ולא לסימן שניתן לה.

פרשת "נצבים" ופרשת "וילך" אינן דומות לשאר פרשיות התורה המתחברות זו עם זו. המסורה למקרא נוהגת לציין את תחילתה של כל פרשה בעיטור מיוחד בשוליים ובו המילה "פרשה" ולמסור בסופה את מניין הפסוקים הכלולים בה. בפרשיות המתחברות זו עם זו, כגון "ויקהל-פקודי" או "תזריע-מצורע", זוכה כל פרשה לעיטור בראשה ולמניין פסוקים בסופה. למשל, מסרן כתב-יד לניגורד מציין בסוף פרשת "ויקהל" מניין קכ"ב פסוקים, ובסוף פרשת "פקודי" צ"ב פסוקים, וכדומה. אבל בסוף פרשת "וילך" נמסר מניין ע' פסוקים, שהוא המניין הכולל של פרשיות "נצבים-וילך", ובנקודת המעבר בין פרשת "נצבים" לפרשת "וילך" אין העיטור המציין תחילתה של פרשה חדשה ואין מניין של פסוקים לפרשת נצבים. כך בדיוק נהג גם אהרן בן אשר, מסרן "כתר ארם צובה" (בעניין פרשת "נצבים". שאר הפרשיות המתחברות חסרות ב"כתר").

מצב דומה משתקף גם בדפוס מקראות גדולות (ונציה רפ"ד), ובעקבותיו בהרבה מן הדפוסים הנפוצים, אך שם כבר חלה התפתחות מסוימת: המסורה בדפוס הזה מביאה בסוף כל פרשה גם שם מן המקרא שהגימטרייה שלו שווה למניין פסוקי הפרשה, וכך משמש השם הזה סימן זיכרון למספר פסוקי הפרשה. בסוף פרשת "וילך" מובא מניין ע' פסוקים, כמו בכתבי-היד העתיקים הרואים ב"נצבים-וילך" פרשה אחת, והסימן הוא "אדניה". אולם פרשת "וילך" מסומנת כפרשה לעצמה, ובסוף פרשת "נצבים" נכתב "מ' לבכו סימן". אכן, זהו סימן גימטרייה המתאים לפרשת "נצבים" כשהיא לעצמה, אולם הסימן שניתן פה איננו שם מן המקרא, כמקובל, אלא מילה המופיעה בפרשתנו (כט:יז). חריגה זו מעידה על איחורו של הסימן, שבא למלא את חסרונו של סימן השם הניתן בכל פרשה.

רב סעדיה גאון נותן ביטוי קולע לתפיסתם של בעלי המסורה באמרו: וכבר אמרנו שהפרשות הן נ"ג. וצריך לבאר ששמונה מהן מצטרפות לפעמים שתיים ביחד... והן "ויקהל" ו"אלה פקודי", "אשה" (=תזריע) ו"זאת תהיה" (=מצורע), "אחרי מות" ו"קדושים", "בהר סיני" ו"אם בחקותי"... ומהן פרשה המתחלקת לשתיים ונקראת בשתי שבתות אם יש צורך בכך, והיא "אתם נצבים" הנחלקת ב"וילך משה"². אם כן, מניינן הכולל של הפרשיות בתורה הוא חמישים ושלוש, ופרשת "וילך" אינה כלולה במניין זה. רבים מן הראשונים הולכים בדרך הזאת ומונים ג"ן פרשות בתורה, ובהם "ספר האורה" לרש"י; "ספר העבור" לר' אברהם בר חייא; "ספר הג"ן" מבית מדרשם של בעלי התוספות, ששמו רומז על מספר פרשות השבוע.³

מכאן מובן המספר הקטן של הפסוקים בפרשת "נצבים" ובפרשת "וילך": אין כאן שתי פרשיות קצרות אלא פרשה אחת הנחלקת לשתיים בעת הצורך. אולם עתה מתעוררת שאלה קשה ויסודית: כיצד נוצר המצב המיוחד הזה? מדוע לא חולקה התורה מראש למספר מספיק של פרשיות שניתן לצרפן זו לזו לפי הצורך בלי שיהיה צורך לחלק פרשה אחת לשתיים? החלוקה הראשונה של פרשיות השבוע שורשה בימי קדם, וכבר התלמוד הבבלי מזכיר במסכת מגילה (כט:ל). שלוש מפרשיות השבוע: "ואתה תצוה", "כי תשא", "ויקהל". ייתכן שבאותם ימים נהגו כללים אחרים בקריאת פרשת השבוע במחזור השנתי, ודי היה בחמישים ושלוש פרשיות בכל שנה ושנה. נדון בהשערה זו, וננמק אותה בקצרה.

נראה שמחזור הקריאה השנתי העתיק הסתיים בקריאת פרשת "וזאת הברכה" בשבת שבין ראש השנה ליום הכיפורים, וכמה עדויות לכך בתלמוד הבבלי ובדברי הגאונים. ר' יהודה הברצלוני (ראשית המאה השתים-עשרה) מעיד על מנהג עתיק הנתון במחלוקת בין הגאונים:

ובישיבה (כנראה ישיבת "מתא מחסיא") יש מנהג כי ביום הכפורים בעת מנחה אומר מן "בראשית" עד "יום אחד" על פה. ומביאים ראיה כי כל עשרת ימי תשובה השטן עומד להשטין את ישראל ואומר: הרי התורה שנתת לישראל כבר גמרו אותה, וכאשר הקדוש ברוך הוא שומע שהתחילו מ"בראשית", מיד גוער בשטן ואומר לו: הרי ראית, מיד שגמרו התחילו מרוב אהבתם את תורתך... וראינו לרבינו סעדיה גאון ז"ל שאמר כי במקומות רבות במחסיא

² סידור רב סעדיה גאון, מהד' דודזון אסף ויואל, ירושלים תש"א, עמ' ססד-ססה (בתרגום מערבית).

³ רחמים שר-שלום, "פרשת השבוע – ממנהגים שונים למנהג אחיד", שנה בשנה תשנ"ד (הובא באתר דעת: <http://www.daat.co.il/daat/kitveyet/shana/sarshalom-2.htm>).

מנהג שמוציאין ספר תורה בנעילה ביום הכפורים וקורין בו פרשה ראשונה של "בראשית",
 והגאונים שאחריו לא הודו לו בכך.⁴
 הגמרא במסכת ברכות (ח:) מספרת על חכם שסבר להשלים את קריאת כל הפרשיות ותרגומיהן
 בערב יום הכיפורים, ומכאן שיום הכיפורים נחשב זמן סיום התורה והתחלתה מחדש.
 חמישים ושלוש פרשיות די בהן לכל שבתות השנה, גם בשנה מעוברת שמספר השבתות בה
 מרבי. רק משהועברה קריאת פרשת "וזאת הברכה" ליום שמחת תורה⁵ (ועמה גם המנהג לפתוח
 בקריאת פרשת "בראשית" בעת סיום התורה), נוצרו מצבים שבהם חסרה פרשה אחת בשנה ונוצר
 הצורך לחלק את פרשת "נצבים" לשתיים.⁶

⁴ פירוש ספר יצירה לר' יהודה בן ברזילי הברצלוני, מהד' הלברשטם, ברלין תרמ"ה עמ' 166. ראו גם: סידור

רס"ג, עמ' שעא; אברהם יערי, תולדות חג שמחת תורה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 18-19.

⁵ התלמוד הבבלי (מגילה לא.) אומר כי קריאת היום האחרון של סוכות היא "וזאת הברכה". נראה שהכוונה
 לקריאה נפרדת של הברכות לשבטים, הראויה להיות סיום חגיגי של חג הסוכות. אפשר שהכפילות של קריאת
 פרשת "וזאת הברכה" בחודש תשרי הביאה לבסוף להעתקת קריאתה ליום שמחת תורה.

⁶ לאור ההשערה שהועלתה כאן ניתן להציע פתרון גם לסוגיה במסכת מגילה (כט:ל.), הדנה באופן קריאתה של
 פרשת שקלים כשהיא חלה בפרשת "תצוה" או בפרשת "כי תשא", מצב שאיננו מתרחש לעולם לפי מנהג
 הקריאה הנוהג כיום, ואכמ"ל.